

Педагогічні науки

УДК 355.232:614.8](73:477)

Покалюк Віктор Миколайович

*кандидат педагогічних наук, доцент,
начальник кафедри пожежної тактики та аварійно-рятувальних робіт
Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України*

Покалюк Виктор Николаевич

*кандидат педагогических наук, доцент,
начальник кафедры пожарной тактики и аварийно-спасательных работ
Черкасский институт пожарной безопасности имени Героев Чернобыля
Национального университета гражданской защиты Украины*

Pokaliuk Viktor Mykolaiovych

*PhD in Technical Sciences, Docent,
Head of the Chair of Fire Tactics and Emergency Rescue
Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chornobyl Heroes of
National University of Civil Defence of Ukraine*

**АНАЛІЗ ЗАРУБІЖНОГО НАУКОВОГО ДИСКУРСУ СТОСОВНО
ДОСЛІДЖЕНЬ У СФЕРІ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ ТА
УПРАВЛІННЯ В НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ
АНАЛИЗ ЗАРУБЕЖНОГО НАУЧНОГО ДИСКУРСА
ОТНОСИТЕЛЬНО ИССЛЕДОВАНИЙ В СФЕРЕ ГРАЖДАНСКОЙ
ЗАЩИТЫ И УПРАВЛЕНИЯ В ЧРЕЗВЫЧАЙНЫХ СИТУАЦИЯХ
THE ANALYSIS OF FOREIGN SCIENTIFIC DISCOURSE ON
RESEARCH IN THE FIELD OF CIVIL PROTECTION AND
MANAGEMENT IN EMERGENCIES**

Анотація. У статті проаналізовано зарубіжні наукові дослідження у сфері цивільного захисту та управління в надзвичайних ситуаціях. Зазначено, що вивчення питань цивільної безпеки за кордоном здійснюється за такими напрямками: функціональному, в рамках якого вивчаються механізми забезпечення безперервного функціонування оперативно-рятувальних служб; компетентнісному, завдяки якому уможливилось укладення освітніх стандартів; змістовному, в межах якого обговорюється набір навчальних дисциплін; соціально-освітньому, за яким досліджуються взаємозв'язок суспільства і освіти; навчально-методичному і навчально-виховному, що представляють результати досліджень, викладені у формі підручників, посібників, довідників, комплексів вправ і кейсів.

Ключові слова: напрям дослідження, цивільний захист, надзвичайні ситуації, підготовка фахівців, зарубіжні вчені.

Аннотация. В статье проанализированы зарубежные научные исследования в области гражданской защиты и управления в чрезвычайных ситуациях. Отмечено, что изучение вопросов гражданской безопасности за границей осуществляется по следующим направлениям: функциональном, в рамках которого изучаются механизмы обеспечения бесперебойного функционирования оперативно-спасательных служб; компетентностном, благодаря которому стала возможным разработка образовательных стандартов; содержательном, в рамках которого обсуждается набор учебных дисциплин; социально-образовательном, по которому исследуются взаимосвязь общества и образования; учебно-методическом и учебно-воспитательном, представляющие результаты исследований, изложенные в форме учебников, пособий, справочников, комплексов упражнений и кейсов.

Ключевые слова: направление исследования, гражданская защита, чрезвычайные ситуации, подготовка специалистов, зарубежные ученые.

Summary. based on the results of the analysis of foreign research in the field of civil protection and emergency management, it is established that they are conducted in the following areas: functional, which studies the mechanisms to ensure the smooth operation of rescue services; competence, thanks to which it is possible to conclude educational standards; meaningful, within which a set of disciplines is discussed; socio-educational, which explores the relationship between society and education; educational and methodical, which presents the results of research in the form of textbooks, manuals, reference books, sets of exercises and cases.

Key words: research direction, civil protection, emergencies, training of specialists, foreign scientists.

Аналіз зарубіжного наукового дискурсу щодо питання цивільного захисту та управління в надзвичайних ситуаціях (НС) свідчить про значне зростання кількості публікацій за останні 2 десятиліття. Проте, як слушно зауважує І. Манок [Манок, 2001], очевидною причиною такого зростання є, передусім, збільшення кількості університетів, які пропонують відповідні курси і кваліфікації на рівні вищої освіти. Відтак, і кількість наукових праць і досліджень з цього питання зростає. Не можемо не погодитися з думкою австралійського науковця М. Елліс, що переважна більшість цих праць присвячена тематичним дослідженням та описам власного досвіду [Ellis, 2011, с. 104]. Причому, варто також зауважити, що більшість джерел з питань катастроф і лих та управління в НС належить американським науковцям. На це вказують і У. Пікок, Р. Дайнз [Reasock 1997; Dupes 1988]. Звичайно, є окремі публікації, що заслужили світове визнання фахівців та науковців і з інших країн [McEntire, Tso, 2019].

Узагальнюючи проаналізовані праці зарубіжних вчених, можемо констатувати, що ці тематичні дослідження і кейс-описи стосуються висвітлення різних проблем, пов'язаних з функціонуванням служб цивільного захисту та управління в НС, а саме: менеджменту НС; готовності і попередження НС; національної безпеки та цивільного захисту; законодавства у різних країнах щодо забезпечення правового врегулювання дій в умовах НС.

Зважаючи на те, що вказані теми досліджень об'єднує їх спільна риса – забезпечення безперебійного функціонування, назвемо такий напрям **функціональним**.

Разом з тим зарубіжні вчені Н. Бріттон [Britton, 1999], І. Манок [Манок, 2001] вказують на те, що управління та реагування на НС є відносно молодого індустрією, в силу чого наявні практики та послуги є поки що доволі обмеженими. Припускаємо, що це повною мірою стосується й досліджень і висвітлення їх результатів у науковій літературі, про що засвідчив здійснений нами аналіз наявних джерел. Так, Н. Бріттон [Britton, 1999, с. 225] зазначає, що у літературі з питань управління НС спостерігається низка прогалин у теоретичній базі та емпіричних даних, зокрема з впливу законодавства на розвиток індустрії з управління НС, політики та прозорості діяльності в органах державного управління.

На думку іншого науковця Б. Бланчарда [Blanchard, 2005], основними недослідженими і невивченими питаннями є обсяги та зміст знань менеджера з НС, підготовка персоналу, комплексний підхід до створення навчальних курсів з підготовки персоналу. Причини відсутності досліджень з цієї тематики вчений вбачає у складності управління НС і високих вимогах до кандидатів на працевлаштування, оскільки вони повинні мати конкретні практичні знання та фахову освіту, проявляти відповідальність та ініціативу в управлінні механізмами і процесами урегулювання НС та зменшення впливу небезпек різного роду. Крім того,

питання національної безпеки й освіти не були пов'язаними: «між ними не існувало жодного містка»; відносини між ними розглядалися як «між кузенами» – жодних спільних практик і жодних спільних освітніх цілей.

Слушним, на наш погляд, є висловлення американських вчених С. Белавіти та Е. Гордона [Bellavita Gordon, 2006], які вважають, що до подій 11 вересня 2001 р. освіта для фахівців з забезпечення національної безпеки та урегулювання НС взагалі перебувала у США на «пре-парадигмальному» етапі, тобто на лише етапі зародження і формування як окремого напрямку в освіті.

Однак, незважаючи на освітні починання, що стосувалися національної безпеки та освіти в галузі управління НС, зокрема появу університетських навчальних програм, що активно почали розвиватися ще з 2000-х рр., на переконання Б. Бланчарда [Blanchard, 2008] і дотепер суттєвих результатів не має.

Попри песимізм американських науковців щодо стану освіти для підготовки фахівців оперативно-рятувальних служб, напрошується умовивід про те що, якщо вища фахова освіта наявна і функціонує, то значить провадяться й наукові дослідження у цій галузі. Адже логічно припустити, що науково-педагогічні працівники університетів, які забезпечують підготовку кваліфікованих оперативно-рятувальних фахівців, проводять наукові дослідження, здійснюють їх апробацію на різноманітних наукових, науково-практичних і навчально-методичних заходах, розробляють навчально-методичні матеріали та ін.

Крім того, як зауважує С. Карлсон [Carlson, 2017, с.10], ранні дослідження у цій галузі вже створили необхідний фундамент, як для науковців для проведення їх подальших досліджень, так і для потреб практиків. Про це засвідчує цілий пласт наукових праць, які присвячено особливостям здобуття вищої освіти менеджерів з урегулювання НС [Bellavita, Gordon, 2006; Blanchard, 2005; Manock, 2001] та розвитку

необхідних компетентностей для цього фаху. Такий напрям досліджень назвемо *компетентнісним*. Причому, у цих працях внесок саме практиків є доволі незначним. Потрібно зауважити, що, на думку Б. Бланчарда [Blanchard, 2008, с. 4], практики того часу у США не мали вищої освіти і здобували свої знання виключно на робочому місці, без будь-якої теоретичної підготовки. Менеджери з НС працевлаштовувалися переважно на основі часткової зайнятості, їх не цінували як фахівців. Тому, коли в університетах почали відкриватися освітні програми з управління НС, практики привнесли з собою цінний досвід і відбувся зсув у сторону професіоналізації вищої освіти в галузі управління в умовах НС [Carlson, 2017, с. 70].

Питання підготовки фахівців для сфери цивільного захисту і управління з НС з точки зору компетентнісного підходу всебічно досліджувалися зарубіжними науковцями. Зокрема, на замовлення Міжнародної Асоціації менеджерів з НС (IAEM – International Association of Emergency Managers) вчений Д. Співак [Spiewak, 2005] аналізує освітню програму FEMA й виокремлює низку труднощів, серед яких і ті, що пов'язані зі знаннями та компетентностями майбутніх менеджерів з НС. Через визначення вхідних даних і 10 основних компетентностей, якими має володіти майбутній менеджер з НС, вчений здійснив спробу визначити той масив знань, якого необхідно набути в університеті, щоб відповідати запитам професії.

У продовження цієї теми варто згадати й роботи С. Квіяка [Cwiak, 2011], в яких він аналізує й здійснює рейтинг вагомих знань, умінь і навичок та компетентностей менеджера з НС. Цікаво, що перші 3 місця у першому аналізі (знання, уміння та навички) займають: теоретичні знання менеджменту НС, 4-х фаз їх управління, видів катастроф і стихійних лих (36%); навички усної та письмової комунікації (30%); міжособистісні стосунки, партнерство, тимбілдінг (від англ. *team building* – у перекладі

«створення команди») (28%). Розглядаючи вже компетентності, вчений підкреслює, що на перший план виходить усна та письмова комунікативна компетентність (43%); на друге місце зсунувся менеджмент з НС (40%), однак вже не теоретичні знання, а обізнаність з найкращими практиками у цій галузі. 3-є місце посіла здатність взаємодіяти, працювати у політичному та бюрократичному контекстах, знати роль і завдання уряду в урегулюванні НС (33%). Таким чином, здійснений аналіз засвідчив, що серед професійно значущих компетентностей фахівця з НС пріоритетними є соціальні (м'які) навички, які з легкістю можуть бути перенесені й на інші спеціальності.

Дотичним до вище описаного напрямку досліджень у галузі підготовки фахівців оперативно-рятувальних служб є *змістовий*. У дослідженнях цього напрямку науковці, насамперед, звертаються до визначення обсягу знань, створення курікулумів, переліку навчальних дисциплін та їх змістового наповнення. У цьому контексті варто згадати наукову працю Дж. А. Дероуен Дарлінгтон, американської вченої з університету Західного Іллінойса [Darlington, 2000] «Професія менеджера з надзвичайних ситуацій: освітні можливості та прогалини». В ній здійснена спроба визначити усі американські освітні заклади та урядові організації, що пропонують курси для підготовки фахівців у галузі цивільного захисту та управління в НС, та проаналізувати їх програми і навчальні плани, цілі й змістове наповнення кожної запропонованої навчальної дисципліни з метою систематизувати напрями підготовки і знання, необхідні менеджеру з НС. Так, Дж. А. Дарлінгтон виокремила 35 таких напрямів: від узагальнених, як «загальний менеджмент в НС» і «професія в менеджменті з НС» до вузькопрофільних, що стосуються видів катастроф і небезпек: землетруси, цунамі та інші геологічні небезпеки; небезпечні речовини; урагани, циклони, тайфуни та ерозія ґрунту; терористичні акти, атомні небезпеки, аварії та багато інших. Вчена підкреслює, що система освіти

при підготовці фахівця з НС має також враховувати соціальні, політичні, економічні аспекти впливу НС і включати відповідні навчальні дисципліни у свої освітні програми. Крім того, важлива роль у підготовці фахівців з НС має відводитися і таким напрямом, як: етика, громадське здоров'я, психологія наслідків НС, законодавство.

В аналізі досліджуваної проблеми в зарубіжному дискурсі чітко простежується ще один напрям досліджень, який умовно ми можемо назвати *соціально-освітнім*. Загалом у працях, присвячених цій тематиці, розкривається коло питань, які акцентують увагу на взаємовпливові суспільства і його потреб на освіту фахівців служб цивільного захисту і управління в НС і навпаки – як освіта зазначеної категорії фахівців впливає на суспільство. Більш того, американський науковець Е. Кварантеллі [Quarantelli, 2009] навіть назвав ранні наукові розвідки у галузі урегулювання НС «соціологія +». Так, він відзначає, що з поміж 19 основних публікацій Комітету досліджень катастроф (Committee on Disaster Research), авторами чи співавторами 13 публікацій є соціологи, ще 3-х інших – антропологи. Кварантеллі підкреслює, що «динаміка» лих та їх значний вплив на суспільство потребуватимуть більших зусиль для ефективної діяльності з урегулювання НС у майбутньому, зокрема й тому, що зростання чисельності населення у містах збільшує ризики техногенних катастроф. А демографічні зміни (швидке старіння населення та їх концентрація у потенційно небезпечних зонах) приведуть до того, що вразливі верстви населення стануть ще вразливішими, а саме бідні та мігранти.

Відтак, соціальний контекст у підготовці фахівців служб цивільного захисту й управління в НС ліг в основу формування фундаментальних знань для фахівців відповідних служб в їх професійній освіті, а також для чиновників місцевого рівня.

Здійснений аналіз зарубіжних джерел засвідчує їх переважно практико-орієнтованість, що, безсумнівно, є надзвичайно вагомим у підготовці фахівців оперативно-рятувальних служб. Разом з тим, їх домінуючою характеристикою є опис кращих практик, власного досвіду та різноманітних кейсів. До таких джерел відносимо науково-навчальні матеріали, довідники, посібники, інструкції, описи симуляцій і комплекси вправ на розвиток тих чи інших затребуваних компетентностей. Іншими словами, це – навчально-методичне забезпечення підготовки фахівців служб цивільного захисту та управління в НС. Притримуючись логіки викладу результатів вивчення зарубіжного наукового дискурсу, маємо визначити напрям, за яким дослідники провадять свої наукові пошуки та висвітлюють їх результати. Оскільки вказані джерела не просто дають вправи та симуляції, але й описують методику їх використання й кращі практики, назвемо цей напрям *навчально-методичним*. Пізнавальною і змістовною у цьому відношенні є наукова стаття групи американських дослідників А. Міллер, Т. Селлау, Л. Нойбергер, А. Тодда та ін. [Miller, et al. 2017], що стосується аналізу наявної літератури з розвитку потенціалу фахівців оперативно-рятувальних служб здійснювати комунікації у НС.

Ще один напрям наукових пошуків, що представлений великою кількістю публікацій і який можна було б, по праву, віднести до навчально-методичного, – це створення підручників, посібників, довідників не для підготовки власне фахівців цієї галузі, а для дітей та підростаючого покоління. Оскільки врегулювання НС залежить не лише від професійних умінь фахівців, але й від населення, то знайомство з правилами поведінки у НС найкраще розпочинати ще з раннього віку. Це завдання покладено на науковців, методистів, учителів. Для прикладу, у рубриці «Освітні матеріали» на відомій онлайн платформі Preventionweb (від англ. prevention – попередження, профілактика), що широко використовується у підготовці фахівців з НС, є підрубрика «Освіта та

безпека школярів» (Education and School Safety) (Educational Materials, 2020). У їхній бібліотеці пропонуються посібники, ігри, довідники на різних мовах світу для різних категорій школярів. Їх основна мета – у доступній формі ознайомити школярів з основами цивільного захисту, як правильно реагувати на НС, як себе поводити під час різних катаклізмів і катастроф. Показовим у цьому відношенні є серія «Соре» (у перекладі з англ. мови – зуміти, справитися), започаткована на замовлення ЮНІСЕФ. Її мета –ознайомити дітей у доступній формі з усіма видами стихійних лих та катаклізмів та як убезпечитися в НС. Консультантами серії стали відомі науковці і науково-педагогічні працівники з університетів Малайзії, Австралії, Китаю, Великої Британії та інших країн.

Крім зазначених публікацій, за цим напрямом здійснюються ґрунтовні наукові дослідження, як донести таку важливу інформацію щодо зменшення ризиків катастроф до дітей і молоді у всьому світі, які відповідно до Сендайської рамки зменшення ризиків катастроф упродовж 2015-2030 рр., вважаються «агентами змін».

Рис. 1 Напрями досліджень підготовки фахівців цивільної служби і управління в умовах НС у зарубіжному науковому дискурсі

Джерело: самостійно систематизовано автором

Все викладене вище дає підстави узагальнити напрями дослідження предмету нашої наукової розвідки у зарубіжному дискурсі й представити їх графічно (рис. 1).

Таким чином, у зарубіжному науковому просторі дослідження у сфері цивільного захисту та управління в НС проводяться за такими напрямками: *функціональний*, що безпосередньо не стосується підготовки фахівців, але в рамках якого вивчаються механізми забезпечення безперебійного функціонування оперативно-рятувальних служб; *компетентнісний*, завдяки якому уможливилось укладення стандартів підготовки фахівців цивільної служби та управління в умовах НС; *змістовий*, в межах якого вивчаються курікулуми підготовки фахівців, обговорюється набір навчальних дисциплін та їх наповнення; *соціально-освітній* напрям, за яким досліджуються взаємозв'язок і взаємовплив суспільства і освіти фахівців оперативно-рятувальних служб; *навчально-методичний* і *навчально-виховний* напрями, що тісно пов'язані між собою і представляють результати досліджень, викладені у формі підручників, посібників, довідників, комплексів вправ і кейсів.

Література

1. Manock I.D. (2001). Tertiary emergency management education in Australia // National Emergency Response. Vol. 16. Issue 1. URL: <https://training.fema.gov/hiedu/downloads/imanock.pdf>
2. Ellis M. (2011). Emergency management in New South Wales: an analysis of competence, obstacles and opportunities. Bachelor Degree Honours Thesis in Geography. University of New South Wales.
3. Peacock W. G. (1997). Cross-national and Comparative Disaster Research // International Journal of Mass Emergencies and Disasters. № 15(1). PP. 117-133.

4. Dynes R. R. (1988). Cross-Cultural International Research: Sociology and Disaster // *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*. № 6(2). PP. 101-129.
5. McEntire D. A., Tso Y. E. (2019). The importance of comparison for emergency management. Denton, Texas: University of North Texas.
6. Britton N. R. (1999). Whither the emergency manager? // *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 17(2), 223-235.
7. Blanchard B. W. (2005). Top ten competencies for professional emergency management // Emergency Management Institute, National Emergency Training Center, Federal Emergency Management Agency, Department of Homeland Security. Emmitsburg, Maryland, USA.
8. Bellavita C., Gordon E. (2006). Changing homeland security: Teaching the core // *Homeland Security Affairs*. № 2(1). URL: <https://www.hsaj.org/articles/172>
9. Carlson C. D. (2017). Homeland security and emergency management education: an investigation into workforce needs // Dissertation for Degree of PhD in Security and Disaster Management: Interdisciplinary Program. University of Alaska Fairbanks. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/286607693.pdf>
10. Spiewak D. L. (2005). Top 10 core competencies and courses as selected by practicing emergency managers // Federal Emergency Management Agency. Website. URL: <https://training.fema.gov/emiweb/downloads/daryl%20spiewak.doc>
11. Cwiak C. L. (2011). Framing the future: What should emergency management graduates know? // *Journal of Homeland Security and Emergency Management*. № 8(2).
12. Darlington J. A. DeRouen. (2000). The profession of emergency management: educational opportunities and gaps. FEMA Training Materials. URL: https://training.fema.gov/hiedu/downloads/prof_em.pdf

13. Quarantelli E. L. (2009). The earliest interest in disasters and crises, and the early social science studies of disasters, as seen in a sociology of knowledge perspective (Working Paper No. 91). Newark: University of Delaware Disaster Research Center. URL: <http://udspace.udel.edu/handle/19716/5745>
14. Miller A. N., Sellnow T., Neuberger L., Todd A., Freihaut R., Noyes J., Allen T., Alexander N., Vanderford M., Gamhewage G. (2017): A Systematic Review of Literature on Effectiveness of Training in Emergency Risk Communication. *Journal of Health Communication*. 00, 1-19. URL: <http://dx.doi.org/10.1080/10810730.2017.1338802>
15. Educational Materials. (2020). Preventionweb. URL: <https://www.preventionweb.net/educational/list/>